13. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Н.Зборовська – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.

14. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / М.Шкандрій. – К.: Факт, 2004. – 496 с.

УДК 821.161.2Б-2.09:94.000.7.00

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ІСТОРІЇ В ПОЕМІ Г.БЕВЗА "ЕНЕЇДА"

Хом'як Т.В., к. філол. н., доцент, *Сєчіна К.В., учениця

Запорізький національний університет
**Гімназія № 2 імені Лесі Українки*

У статті зроблено спробу дослідити, які віхи історії розкрито в поемі Г.Бевза "Енеїда", і простежити, як це змодельовано художньо, на естетичному рівні.

Ключові слова: історія, образ, хронотоп, час, простір, фантастичне, реалістичне.

Хом'як Т.В., *Сечина К.В. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ИСТОРИИ В ПОЭМЕ Г.БЕВЗА "ЭНЕИДА" / Запорожский национальный университет, *гимназия № 2 имени Леси Українки, Украина.
В статье сделана попытка исследовать, какие именно этапы истории раскрыто в поэме Г.Бевза "Энеида", и проследить, как это смоделировано художественно, на эстетическом уровне.

Ключевые слова: история, образ, хронотоп, время, пространство, фантастическое, реалистическое.

Homjak T.V., *Sjechyna K.V. THE ARTISTIC MODELLING OF HISTORY IN THE POEM OF G.BEWZ "ENEJIDA" / Zaporizhzhya National University, *Grammar school № 2 named after Lesya Ukrainka,Ukraine.
The article deals with the analysis landmarks of history and theirs interpretation in the poem of G.Bewz "Enejida". The article also touches upon the analysis of the artistic method of the author, his aesthetic views on the historical events.

Key words: history, figure, chronotopos, time, expanse, fantastic, realistic.

"Енеїда" Г.Бевза – це твір новий, своєрідний, оригінальний. Г.Бевз "вивернув" "наизнанку" не лише оригінал Вергілія, але й "Енеїду" І.Котляревського, дав відомому сюжету нове наповнення. В "Енеїді" Г.Бевза людина потрапляє в повну залежність від влади, яка набуває небувалої сили й прагне виконати Божі функції на землі. На жаль, твір ще не став належно об'єктом дослідження літературознавців. На сьогодні є лише стаття Т.Хом'як [1] і тези К.Сєчіної [2], яка написала наукову роботу по лінії МАН, а твір вартий уваги й надзвичайно актуальний, зокрема цікавий і в плані осмислення історії в ньому.

У поемі Г.Бевза "Енеїда" виразний історичний колорит. Це передусім події другої світової війни, голоду на Україні, хрущовської відлиги. Завдяки цьому твір набуває характеру громадського документа, стає своєрідною енциклопедією життя українців у XX столітті.

Енеєві – центральному героєві твору – випало на долю жити в XX і XXII століттях, а про реалії XXI-го він дізнається з розповідей інших – Марі, філософа.

Посутньо розкрито у творі історичну сторінку, пов'язану із Великою Вітчизняною війною. Цей період змальовано двопланово: реалістично з відтворенням тих жахів, які війна несе людству, й з елементами гумору та сатири, коли через розповідь Енея про один із фронтових епізодів, у якому він "брав язика" – фашистського бауляйтера і його коханку.

Перша звістка про війну надзвичайно драматично напружена:

Війна! Мов гаспидська лавина
з вогню і сталі, злоби й зла, заполонила Україну
і далі нагло поповзла [3, 5].

Г.Бевз опосередковано зауважує, що "два довжелезних роки військо / у відступах" [3, 5] було:

А скільки крові, поту, болі,
а скільки хлопців з поля бою
не повернулися у стрій!
А зла нахраписта армада
доперла аж до Сталінграда.
Та далі – стій! [3, 5].

Означення надзвичайно тонко й точно характеризують це "вселенське бойовище": "найдикіша з воєн", "війна стоклята", "клята війна" тощо. Наголошено, що "подібного не знали війни" [3, 5]. З болем у серці автор стверджує: "Ох скільки ж там лягло голів!" [3, 5]. Через авторське мовлення передано переломний момент у двобої:

До краю мов пружину стисло
мільйонносилу, далі – зась!
І сила в силу ненависну
у кліщі кліщами впилась.
І сталося: з фронтів і з тилу
загримало й заклекотіло:
з мільйонів жерл мільйони тонн…
Зашаленіла в круговерті
диявольська машина смерті,
залізо плавлячи й бетон [3, 5]

Небагатьом пощастило залишитися в живих. Еней серед них. Автор стверджує:

Еней, хоч був у центрі бійні –
геть і не віриться – вцілів.
А далі ще всього бувало:
контузило і шматувало…
Та він уперто наступав
на рідних землях українських,
на грізних підступах берлінських,
аж поки той Берлін не пав [3, 5].

Еней разом з іншими бійцями
Країну зміг відвоювати
Від найзухваліших вояк [3, 6].

Значно пізніше, вже в XXII столітті, Еней на запитання Марі "Оте вселенське бойовище / ти бачив близько чи здаля?" відповідає:

– Так близько, що не можна ближче:
державу тілом затуляв [3, 17].

Пережити жахи війни не раз доводиться Енеєві під час спогадів, розповідей іншим, а то й спостерігаючи за кадрами на екрані. Коли Еней розповідає Марі про війну, вона при цьому, "було, демонструвала / прадавні відео й кіно":

Ось відтворився на екрані
гарячий Сталінградський бій.
Аж защеміли давні рани,
нахлинув спогадів прибій.
Яка епоха трагедійна!
Пригадує Еней ту бійню:
про змішаний із кров'ю сніг,
про лайки, вибухи і зойки,
про рештки санітарки Зойки,
про Славу, що без рук і ніг… [3, 17].

Анафора сприяє посиленню передачі трагедійності епохи. Коли нахлинули спогади, то героєві здається, що у нього "аж защеміли давні рани" [3, 17].

Повернемось до епізоду, коли в період війни послали групу бійців, а серед них був і Еней, "у тил до фріців, аби доставить язика" [3, 17]. Група натрапила на фашистів, і в живих залишився один лише Еней. Довелось героєві висиджувати в очереті "по бороду в ковбані" [3, 17], де "на п'явці п'явка і кожна крівцю випива" [3, 17]. Сюди ж під'їхав бауляйтер з коханкою. Еней вирішив реалізувати завдання – "взяти язика":

зв'язав їй руки й ноги паском
і між сидінь в легковку – ляп!
На неї – топленого фріца,
Сам – у німецьке й гопца-дріца [3, 18]

Стріляли звідусіль: і німці, і наші, і таки хтось поцілив у шину. Врятував Енея випадок. Пані "вислизнула", бігла гола і кричала "по-арійськи", а перекладач пізніше так переклав її слова:

Ой не стріляйте, не стріляйте,
бо у машині бауляйтер,

то щоб не влучили бува! [3, 18].
Еней розповідає Марі:
Біжить – русалка наче гола,
чомусь до наших понесло,
а місяць сяє в небі повний
(те підвело мене й спасло).
Побачили і в ту ж хвилину
враз припинили стрілянину,
і ті, і ті стріляти – пас.
Бо, видно, трапилась заминка:
чи ж гоже цілитись у жінку,
та ще й у голу: І я спасс [3, 18].

Смішними видаються подальші дії героя. Побачивши Енея в німецькій формі, "переполох свої вчинили; дула в дверці й по-німецьки: "Хенде хох!"

Мовляв, вилазь і руки вгору.
І мусив слухати їх хору:
я руки вверх, штани – униз,
бо, звісно, не на мене шиті [3, 18].

Тут Енея й впізнали. За важливого "язика" й за мужній вчинок Енея нагородили, а за війну – "на кителі рудому рядок медалей, ордени" [3, 6], та найголовніше:

Хоч і застряг метал у тілі,
та руки цілі, ноги цілі… [3, 6].

Події, описані в "Енеїді" Г.Бевза, – це реалії XX століття, фантастичні уявні картини життя в XXI і XXII століттях. Друга частина поеми містить розповідь про Енея через багато років потому. Г.Бевз з умовно-гротескового, прогностично-візійного тла, із сплетених воєдино різночасових та різнопросторових подій вибудовує реальну картину, актуалізуючи найгостріші проблеми, а центральною серед них є доля України і життя українського народу.

Уявне перетворення дійсності дозволяє створити картину, віддалену від реалій, параметри якої зорієнтовані на специфіку естетичної свідомості героя. Про XX століття від Енея хочуть дізнатися ті, що живуть уже в XXII-му, конкретно, в 2105 році. Для них XX століття – це вже історія. Аспірантка з Замостя півукраїнка Марі детально розпитує героя про все, бо вважає, що він "найправдивіший із свідків", бо бачив, і що, і звідки "з'являлося в суспільстві тім", розповідь того, "хто бачив власними очима / найпам'ятніше і значиме, / для неї – мов жива вода" [3, 15]. Еней стверджує, що "важка робота – ознака давньої доби" [3, 15]. Особливо детально він розповідає про жнива, коли працювали всі – від старого до малого:

ще кури в сідалах сиділи,
а дітлашню уже будили:
чи шість, чи, може, й менше літ [3, 15],

щоб зібрати й зберегти урожай:

В жнива над мужиком обвально
навалювалось сто робіт,
не висихав, бувало, піт.
В жнива відпочивати – годі,
аби зібрати до погоди,
щоб урожай із рук не втік,
хутчій косив і сніп до снопу
в полукіпки складав і копи,
щоб швидше відвезти на тік [3, 15].

У полі працюють усі. Праця дуже тяжка. Спини терпнуть, а їх ніколи й розправити, а ще

Стернини гострі, наче оси,
впиваються в їх ноги босі,
деруть литки, аж кров юшить.
Хоч сонце палить із зеніту
і тисне втома – не спочити:
в жнива годиться поспішить! [3, 16].

У третій частині поеми Еней дізнається про те, "що колись

опісля сталінської ери,
творилося в ес-ер-ес-ері" [3, 23].

Ніби в калейдоскопі перед Енеєм "пропливає історія" – роки життя "за Хрущова", "за Леоніда" (тобто Брежнєва), ще за двох "старих дідів" (маються на увазі Андропов і Черненко), за реформатора Михайла (Горбачова). На фоні долі радянських республік основну увагу скеровано, безперечно, на Україну, зокрема показана роль Кравчука ("Такий був чоловік – кмітливий, далекоглядний і сміливий, / і хитрий, і не без умінь" – [3, 24]), всенародного Руху, депутатів у Раді, Майдану… Спочатку Україна була "мов дівчатко ще недосвідчене" поміж злодіїв і хитрунів, а "се ж зростала, / а згодом – поміж перших стала, / як рівня між заможних газд" [3, 25]. І це справедливо. Інакше й не могло бути, адже українська нація за своєю ментальністю надзвичайно працьовита. Тож правильно стверджено:

Бо ж люди – роботящі, вмілі,
і гожі засоби і цілі,
тож і чинилося гаразд…[3, 25].

"Енеїда" Г.Бевза з'явилась друком у 2005 році, але автор не полишав працювати над твором і в подальшому. Влітку цього року він надіслав авторам цієї статті сторінки, які дописав. У них ідеться й про події останніх років в Україні, деякі з яких уже встигли стати історією: і про Кучму, і про Ющенка, і про Тимошенко, і про Януковича… Про Марі й Енея сказано, що цей "дует істориків творив":

Усе, що зберігала пам'ять
Енеєва (геть більше навіть,
бо він придумувать мастак),
щодня записують старанно
для монографій, для екрана,
і для касет, і для листа [3, 41].

Минуле в "Енеїді" змальоване через "переорганізацію" різних ліній української історії. Твір повноправно аргументує утвердження національної самосвідомості. Г.Бевз підкреслює, що ніякі катаклізми не в силі подолати дух і міць українця. Через таку художню деталь, як збереження роду ("Хоч схема ще не зовсім повна, / бо пошуки не завершив, / а все ж відкрилась родословна / ста сорока п'яти Божів" [3, 23]), показано, що всі наміри зруйнувати рід, як бачимо зі змісту твору, виявились марними. Рід стоїть:

Пішли ми, друзі дорогії,
від гостя нашого й Марії.
Оцей ось стовбур – то вони,
Гілки від нього – їхні діти.
Які ж від них відходять віти –
дітей їх доньки і сини.

Усі ці люди – ваші чада.
Оця ось гілочка – моя:
ваш син Микола – мій прапрадідд
(Його, на жаль, не знаю я),
а він за сина мав Романа,
той повісті писав, романи
і досить часто друкувавсь,
а в повісті одній повідав
і про Енея – свого діда,
у ній я й прочитав про Вас… [3, 5].

Характеристика руйнації роду (в підтексті прочитується) має виразно соціальний, історичний плани (доля роду зумовлена соціальними подіями). Ключовими при цьому є образ хати, мотиви рідної домівки та повернення до неї. Хата – це місце й народження, й формування особистості, й продовження життя на землі. Дім, як вказує С.Аверінцев, – "це образ впорядкованого світу, огороджений від безмежних просторів хаосу" [4, 153], але в 20-30-і роки ХХ століття хаотизується, поступово втрачаючи ознаки буттєвого топосу. Простір, що функціонує як дім, підкреслено деструктивний, непристосований для умов існування.

Для дружини Енея Марії в ХХ столітті в 30-і роки на будівельному майданчику в Кривому Розі давали ліжко, а самому Енею радили шукати "хоч діжку, / як Діоген було колись" – [3, 4]. І вже за щастя було, коли їм "Дали й кімнатку у бараці" [3, 4], бо

Маючи житло і працю,
вже можна і по-людськи жить [3, 4].

Тому людина відчуває себе жертвою цієї хтонічної істоти-будинку, цього хаотичного світу.

К.Ясперс, аналізуючи "універсальний апарат існування та світ існування людини", констатує: "Символом світу як історичного середовища людини, в якому людина, поки вона залишається людиною, повинна жити певним способом, є життя в домі" [5, 325].

Стосунки Енея з сусідкою Настею ледь не зруйнували родину. Марія наполягла на від'їзді. Подружжявідправилось до Кочержинців, що на Уманщині, "щоб бути ближче до рідні" [3, 5], хоч

… там у нього вже – ні тата,
ні мами, та стояла хата,
покинута в голодні дні.
Стара й занедбана оселя:
дірками стріха аж зія,
побиті вікна, здута стеля,
та хоч яка, а все ж своя [3, 5].

Додому (до хати) повертається Еней у тисяча дев'ятсот сорок шостому році з війни як до оселі, де можна душею й тілом відпочити після пережитого, після кількарічної незахищеності, та ненадовго, бо не стримався і, щоб нагодувати голодну сім'ю, передусім дітей, украв "дійничку" пшениці і потрапив до ГУЛАГу аж на п'ятнадцять років. Ті, хто знаходились там, мріють про дім, хоча й надзвичайно скромний.

Історичні реалії певної доби допомагає передати хронотоп, особливо час. Г.Бевз уникає точного датування, окреслюючи часові і просторові координати художнього світу твору ніби збоку, з позицій людини XXII століття і навпаки – XX століття. Лише кілька вказівок на конкретне означення часу наявні в поемі: "А був голодний сорок шостий…" [3, 6], "Врахуй, одначе, що сьогодні – / дві тисячі сто п'ятий рік" [3, 10]. Здебільшого вказівка на час здійснюється опосередковано, з натяком на певну історичну подію, ознаку певної доби, що дозволяє без забруднень встановити, коли ж конкретно відбувались події, зіставляючи це зі знаннями історії:

Страшні були тоді закони,
подібних не знавав ще світ:
за слово правди – кулю в скроню,
за фунт пшениці – десять літ…[3, 6].

або

В ГУЛАГу тім Еней породу
довбав у вічній мерзлоті [3, 6].

або

То за хрущовської відлиги
ослабили і тут вериги…[3, 8] тощо.

Описуючи умови перебування в ГУЛАГу, Г.Бевз зауважує і хто там сидів. Поряд з головорізами знаходились інтелігентні інтелектуали, цвіт нації. І це теж натяк на певні історичні події:

А збоку іншого був Скорик,
наук якихось кандидат,
філософ, мабуть, чи історик,
бо пам'ятав мільйони дат;
і діячів давно покійних,
і революції, і війни –
локальні, більші. Світові –
і СВУ, троцькістів справи,
статті із того й того права,
усе носив у голові [3, 7].

Свідомо подається часом не історія, а власне версія історії. Важливо не коли і як це було, а як це могло бути. Тож час твору можна умовно схарактеризувати як визначено-невизначений, причому ця його властивість зберігається протягом усього твору. Так, періодично зустрічаємо згадки про історичні події, що можуть служити орієнтирами і, як уже зазначалось, дається точна вказівка на час. Проте увага на цих вказівках не акцентується, вони розташовані ніби як у слабкій позиції – створюють історичне реальне тло умовно реальних подій. У сильній же позиції розміщені роздуми про долю нації, держави – України (в усіх охоплених у часі століттях: XX, XXI, XXII).

Відповідно до цього не тільки час, а й простір твору набуває суб'єктивно-узагальненого характеру, стає до певної міри фрагментарним. Наприклад, на початку поеми хронотоп відчутно згущується, оскільки Еней полишає мандри, веде осідлий спосіб життя, зокрема працює на будівельному майданчику у Кривому Розі. Утворюється щільний хронотоп, який далі буде розширюватись, оскільки родина, нагадаємо, переїздить до Каторжинців, а далі Еней пройде фронтовими шляхами і знову (на цілих 15

років) хронотоп ущільниться (перебування Енея в ГУЛАЗі). Час рухається від перших десятиліть ХХ століття до 2105 року. Однак цей рух нерівномірний, він то пришвидшується, то уповільнюється за рахунок тих обставин, в які потрапляє головний герой.

З образом Енея пов'язаний і такий важливий тип хронотопу, як хронотоп дороги. Мандри Енея відбуваються не тільки в реальному житті, але і у віртуальному, у ХХІІ столітті, після "воскресіння" із вічної мерзлоти він уже використовує інноваційні технології і Еней "щодня до інтернету ввіходить залюбки; мандрує, шастає по світу, з зими вертається у літо, у закутках земних блука" [3, 37]. Мотив мандрів має місце у різних контекстах з варіативною інтерпретацією. Постійні мандри Енея після "воскресіння" відтворюють ситуацію людини в світі. Г.Бевз особливо звертає увагу на саму подорож як пізнавання і здобування досвіду, як випробування, яке формує характер героя. Відтворюючи міф мандрівки, герой вписує свою долю в долю людства і користується нагромадженим досвідом його. Цей мотив є конструктивним елементом, який творить підґрунтя твору загалом. Мандрівка, яку ми сприймаємо як перехід із одного стану свідомості до іншого, може бути й елементом процесу ініціації. З цієї точки зору її метою є розпочати нове життя в ХХІІ столітті, що й спостерігаємо в долі Енея (він поєднує життя з тридцятилітньою Марі й стає батьком). У творі Г.Бевза органічно зливаються достовірність, умовність та фантастичність у художньому моделюванні життєвих явищ і подій.

Важливу роль у "Енеїді" відіграє й хронотоп зустрічі (Еней після закінчення війни зустрічається з сім'єю; згодом, у ХХІІ столітті – з представниками роду Божів у Києві тощо). Завдяки хронотопу дороги поєднується історія Енея та історія України.

Хронотоп "Енеїди" Г.Бевза досить складний. Він поєднує в собі елементи різних хронотопів, що склалися історично, до того ж ці елементи завжди перетворюються, трансформуються, органічно входячи в художній світ твору. Цей хронотоп характеризується мінливістю, певною фрагментарністю, ідеалізованістю й при всій історичній достовірності, коли йдеться про життя в ХХ столітті, є виразно суб'єктивним, вирізняючись прагненням відновити гармонію між індивідуальним і колективним, буденним і високим.

Еней об'єктивно оцінює досягнення й втрати ХХІ і ХХІІ століть, вказує на позитив і негатив, але засуджувати те, що йому не до вподоби, не хоче, бо не вважає себе за суддю й що має на це право. Однак свої погляди на умови життя в першій половині ХХ століття висловлює сміливо. Саме через образ Енея – найяскравішого представника народу – відтворено й народні погляди на різні явища та події дійсності ХХ століття, зокрема й історично вагомі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хом'як Т. Модель світу – України крізь призму бачення Енея в "Енеїді" Г.Бевза / Тамара Хом'як // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 33. – Ч. 2. – К.: Твім інтер, 2009. – С. 703-716.
2. Сєчіна К. Образ Енея в поемі "Енеїда" Григорія Бевза / Карина Сєчіна // Збірник матеріалів університетської науково-практичної конференції студентів та молодих учених "Молода наука – 2010". – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – С. 189-191.
3. Бевз Г. Енеїда: Перелицьована вдруге. Примовки-римовки / Г.Бевз. – К.: Педагогічна преса, 2005. – 64 с.
4. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С.Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К.Ясперс; [Пер. с нем.]. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

УДК 821.161.2

ОБРАЗ І.МАЗЕПИ В ПОВІСТІ Ф.ДУДКА "ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН"

Хомишин О., старший викладач

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

У статті проаналізовано специфіку творення образу І.Мазепи в повісті Ф.Дудка "Великий гетьман". Розкрито роль елементів композиції та позасюжетних елементів у моделюванні характеру чільного персонажа. Виявлено, що Ф.Дудко, зображуючи постать відомого історичного діяча, цілком орієнтувався на історичні факти. Його повість, незважаючи на спроби автора динамізувати стиль,